

Narkotikasituationen på Åland

Förord

Bakgrunden till föreliggande ÅSUB-rapport avviker en del från vad som annars brukar vara fallet. Rapporten, som innehåller en grundlig genomgång av dagens åländska narkotikasituationen, är inte ett resultat av ett uppdrag till ÅSUB. Den är istället ett resultat av ett uppdrag riktat särskilt till ÅSUB's medarbetare Jouko Kinnunen från Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning (NAD).

Orsaken till att just Kinnunen fick detta uppdrag (som alltså fallit utanför hans reguljära arbetsuppgifter inom ÅSUB) är hans bakgrund som tidigare medarbetare inom FN's drogprogram (UNDCP), där han bland annat medverkat i den första till den breda allmänheten riktade översikten över drogmissbruket i världen ("World Drug Report", Wien 1997).

Rapporten torde vara den första översiktliga genomgången av det även på Åland snabbt växande problemet med narkotikamissbruk, inte minst bland de yngre åldersgrupperna. Rapporten innehåller en mängd grundläggande epidemiologiska data rörande utvecklingen av antalet åländska missbrukare, narkotikarelaterade döds- och sjukdomsfall m.m. I rapporten presenteras även nya uppgifter om den åländska narkotikamarknaden. Den innehåller därtill en genomgång av brottsläget och dess koppling till missbrukarsituationen på Åland.

Författaren behandlar även den åländska drogpolitiken i stort, och studien avslutas med några personliga reflexioner kring de många svåra samhällspolitiska och etiska frågor som narkotikapolitiken ger upphov till.

Huvuddelen av innehållet i denna rapport kommer i slutet av detta år att publiceras som det åländska bidraget till en av NAD utgiven bok om narkotikasituationen i Norden.

Bjarne Lindström

Direktör

Innehållsförteckning

1. Grundläggande epidemiologiska data	1
Ungdomar och narkotika	2
Antalet tunga missbrukare	3
Antal narkotikarelaterade dödsfall.....	4
Narkotikarelaterade sjukdomsfall	4
2. Brottsstatistik.....	5
3. Narkotikamarknaden	6
4. Preventionsåtgärder	8
5. Behandling, vård och omsorg.....	11
6. Narkotikapolitiken.....	13
7. Avslutande reflektioner	16
Litteraturförteckning	17

1. Grundläggande epidemiologiska data

Bruket av narkotika har länge varit sällsynt på Åland och därmed har intresset för en kartläggning av situationen inte varit så stort. Den senaste undersökning, som omfattar en stor del av den vuxna befolkningen är från 1996 (Ahlqvist, 1996). En enkät riktades då till 13-65-åringarna, men på grund av för låg svarsfrekvens bland de yngsta ålderskategorierna lämnades 13-19-åringarna bort i avrapporteringen av resultaten. Den totala svarsfrekvensen i det ursprungliga urvalet uppgick till 59%.

Tabell 1. Erfarenhet av olika droger på Åland 1996, % av svarande

Drog/Livstidsprevalens	Kvinnor	Män	Totalt
Hasch, marijuana	4	16	10
Lim, thinner	3	3	3
Heroin, morfin	2	1,4	1,7
Amfetamin	0	0,8	0,4
Läkemedel i berusningssyfte	1,5	0,4	1
LSD	0,5	0,4	0,5
Kokain, crack	0	0,4	0,2

Källa: Ahlqvist, 1996; totalcolumnens siffror är viktade med totalbefolkningens könsfördelning och avviker därmed en aning från källans resultat.

En stor del av de som under sin livstid använt narkotika uppger att de använt medlet enbart en gång. Endast inom gruppen som använt cannabisprodukter var flergångsanvändarna i klar majoritet. De som använt heroin eller morfin påpekar att de fått drogen under sjukhusvistelse. Årsprevalensen¹ för narkotika var i denna undersökning låg, enbart 0,4 procent. Den drog som använts under det senaste året var uteslutande cannabis.

71% av de svarande i Ahlqvists (1996) undersökning ansåg att narkotikaproblemen ökat på Åland. Enligt Ahlqvist kan en bidragande orsak till detta vara massmedias rapporter om ökade narkotikaproblem på Åland året före undersökningens genomförande.

¹ Andelen personer som använt narkotika under det senaste året.

Ungdomar och narkotika

Mariehamns stads socialarbetare, de s.k. Fältarna genomför i det närmaste en totalundersökning av de åländska högstadieelevernas alkohol- och drogvanor med ett par års mellanrum. Det allmänna mönstret är att pojkarna är mer erfarna droganvändare. Dessutom har eleverna i årskurs nio - inte oväntat - mer erfarenhet av droger än sjunde- och åttondeklassisterna. Det ser också ut som om droganvändningen blivit mer allmän sedan 1993 då den första mätningen gjordes. Förekomsten av sniffning inkluderades i enkäten för första gången år 1995. Andelen elever som prövat på att sniffa (medlet är inte definierat) är klart högre än de som använt narkotika (se tabell 2 nedan). De svarande har uppmanats att uppge vilka preparat de använt men rapporteringen verkar bristfällig. Det som går att utläsa från svaren är att cannabisprodukterna är de vanligast förekommande och att flera olika droger används i liten skala. Så till exempel uppger eleverna att de använt amfetamin, ecstasy, heroin och "annat". Även andelen elever som känner någon under 20 år som prövat narkotika på Åland har stigit markant, från 16 % till 38% av de svarande. Detta får ses som ett bevis på att narkotika blivit mer allmänt och synligt bland de åländska ungdomarna. I absoluta tal är dock antalet högstadieelever med erfarenheter av narkotika ytterst lågt, enbart kring 30 personer. Livstidsprevalensen var enligt den senaste enkäten 2,4 % för narkotika och 5,2 % för de som sniffat. Med tanke på att bruket av narkotika verkar allt vanligare i ungdomarnas bekantskapskrets fastän högstadieeleverna själva inte använder droger oftare, verkar det sannolikt att narkotikaanvändningen stigit mer bland ungdomar över 15 år, men om detta finns det ingen epidemiologisk information.

Alkoholkonsumtionen bland högstadieeleverna har blivit mer allmänt. Andelen nyktra har sjunkit, andelen elever som använt alkohol under de senaste tre månaderna har också stigit. Dessutom har en större andel av eleverna druckit så mycket att de blivit berusade. Prevalenssiffrorna för alkohol är högre i de tidigare mätningarna under 1990-talet. Utveckling är densamma inom varje årskurs. Andelen elever som själva anser att ungdomarna i deras skola dricker för mycket alkohol har också stigit. Denna oroveckande utveckling torde öka risken för en mer utspridd narkotikakonsumtion bland ungdomar och unga vuxna på Åland.

Tabell 2. Förekomsten av narkotikabruk bland högstadieelever på Åland

i % av svarande	Har prövat på narkotika någon gång		Har sniffat någon gång	
	Åtminstone en gång	Ej svar	Åtminstone en gång	Ej svar
1993	1,3	n.a.	n.a.	n.a.
1995	1,5	0,9	7,6	0,5
1997	2,8	0,1	8,0	0,5
2000	2,4	0,4	5,2	0,5

Källor: Fältarna 1993, 1995, 1997 och 2000. Egen beräkning av prevalens för hela högstadiet från rapporternas resultat som redovisades per årskurs.

Fältarnas ”17 frågor om livet” innehåller frågor angående trivseln där man bor, hemma och i skolan om personens relationer med släkt och vänner. Dessutom finns det flera frågor angående användning av tobak och alkohol. En analys av svarsmaterialet visar tydligt att vantrivseln i skolan, på hemorten eller hemma medför en klart större risk för alkohol- och narkotikakonsumtion. Ungdomar som känner att de inte kan prata med sina föräldrar om trevliga eller jobbiga saker har en större benägenhet att redan i högstadieåldern använda rusmedel relativt ofta. Personer som ofta dricker alkohol eller röker verkar umgås i kretsar där det är vanligare att lära känna personer som använt narkotika och har dessutom oftare prövat narkotika själva (analysen genomfördes med korstabuleringar och Chi²-tester).

Antalet tunga missbrukare

Det finns ingen bra uppskattning för antalet tunga missbrukare på Åland. Polisen har klassificerat ungdomar gripna för narkotikabrott i tre kategorier: de som har provat, de som använder droger och de som är missbrukare. De som klassificeras som missbrukare anses vara beroende av en drog och behöva vård (Jansson – Jansson, 2000). Av ungdomar gripna av polisen under 1998-1999 klassificerades en dryg fjärdedel som missbrukare. Av totalt 58 gripna var 10 pojkar och 6 flickor klassificerade som missbrukare. De flesta gripna hörde till ett och samma fall som växte fram genom förhör av de gripna. Antalet misstänkta steg i Ålands största ”narkotikahärva” till ca 90 stycken.

Representanter från de instanser som har med narkotikamissbruk och missbrukarvård att göra uppskattar att det i dag finns upp till 200 unga narkotikamissbrukare på Åland (Jansson – Jansson 2000). Jämför man detta tal med antalet personer gripna av polisen under 1998-1999 så skulle det innebära att polisen skulle ha gripit knappt 10 procent av missbrukarna

under de senaste två åren. Problemet här är att det inte har använts någon vedertagen definition av en missbrukare vid framtagningen av detta estimat. Polisen själv anser (intervju med Olof Lindqvist 27.4.2000) att de känner till över hälften av de tunga missbrukarna. Polisen känner omkring 25 narkotikamissbrukare som behöver vård. Genom denna siffra kan man då uppskatta att antalet tunga missbrukare rör sig kring 30-40 personer samtidigt som det finns det flera ungdomar som ligger i riskzonen för att bli missbrukare av alkohol eller andra rusmedel.

Antalet narkotikarelaterade dödsfall

Missbruket av narkotika har hittills varit så pass sällsynt att det knappt märks i dödsorsaksstatistiken. Alkoholrelaterade dödsfall (antingen under mentala störningar eller vid förgiftningar) uppgick till 11 stycken under 1991-1998. År 1997 och 1998 registrerades ett dödsfall per år förorsakat av annat medel än alkohol, men förmodligen inte av narkotika. Förgiftningar och alkoholrelaterade sjukdomar har tillsammans skördat i genomsnitt fyra dödsoffer på Åland under 1995-1999.

Under perioden 1986-1990 dog en person i AIDS medan under 1991-1995 registrerades tre dödsfall. Sedan dess har inga av AIDS förorsakade dödsfall registrerats. Det finns ingen information om dödsfallen var narkotikarelaterade.

Mariehamns stads missbrukarvård för statistik över livslängden för de personer som använt deras service någon gång sedan verksamheten startades i början av 1980-talet. Statistiken visar att den genomsnittliga livslängden för de personer som utnyttjat missbrukarvårdens service har legat mellan 50 och 60 år, medan livslängden för ålänningarna i allmänheten uppgår till ca 80 år.

Narkotikarelaterade sjukdomsfall

Det finns endast sporadisk information att tillgå när det gäller narkotikarelaterade sjukdomar. Ser man på missbrukarvården i allmänhet, d v s inklusive alkoholmissbruk, så finns det information över antalet klienter och antalet vård dagar. Båda dessa indikatorer visar en kraftig tillväxt under de senaste åren fastän nivåerna fortfarande inte är så alarmerande. Antalet behandlingar av narkotikarelaterade sjukdomar uppgick 1998 till 19 stycken och antalet narkotikarelaterade vård dagar till 80 stycken (Hein - Virtanen -

Wahlfors, 2000). År 1999 steg antalet vårddagar till 123 (Hein - Virtanen - Wahlfors, 2001). De årliga driftsutgifterna för missbrukarvård har de senaste åren rört sig kring 2-3 milj. mk, vilket är ca 1,4 % av socialväsendets kommunala kostnader på Åland. Omkring 15 procent av missbrukarvårdens driftskostnader täcks av missbrukarvårdens egna driftsinkomster.

2. Brottstatistik

Under perioden 1996-1998 avgavs 22 fällande domar för narkotikabrott på Åland. Det förekom dock inga fällande domar för allvarliga narkotikabrott under denna tidsperiod. Fängelsedomar avgavs det endast 1996, sedan dess förekom endast böter. Den kriminalitet som direkt var förknippad med narkotika var därmed då (1996-1998) sällsynt på Åland. När det gäller andra brott där användning av rusmedlen kan tänkas vara en bidragande orsak, är Ålands andel av alla domar i Finland som regel lägre än befolkningsandelen. Under 1996-1998 har Åland proportionellt sett fler domar än i hela Finland endast för lindriga misshandelsfall och rattfylleri. Antalet personer som arresterats p.g.a. berusning ligger i nivå med hela landet, 16,1 personer/1.000 invånare på Åland mot 17,6 personer/1.000 invånare i Finland år 1998. Däremot är antalet våldsbrott som kommit till polisens kännedom under 1998 klart högre i Mariehamn än i Finland i genomsnitt: 15,7 respektive 5,5 brott per 1.000 invånare (Hein - Virtanen - Wahlfors, 2000).

Den narkotikarelaterade brottsligheten verkade alltså inte ännu år 1998 att vara så stort problem på Åland. Problemen med t.ex. misshandel var större; en bidragande orsak är eventuellt den utbredda alkoholkonsumtionen. Problemen med de narkotikarelaterade brotten är dock alarmerande snabbt växande, vilket visar sig t.ex. i tullens och polisens statistik om beslag (se nästa avsnitt) och i antalet misstänkta för narkotikabrott. Antalet narkotikabrott som kommit till polisens kännedom uppgick år 1998 till åtta stycken. Påföljande år steg antalet till 75 och år 2000 uppgick antalet narkotikabrott till 120. I förhållande till invånarantalet var brottsfrekvensen 80 % högre än landets genomsnitt (47 mot 26 narkotikabrott per 10.000 invånare). De små förhållanden på Åland gör dock jämförelsen svår då ett par större brottsutredningar kan förorsaka stora kast i siffrorna. De åländska brotten har också uteslutande varit rätt lindriga, alltså ingen hade misstänkts för ett

grovt narkotikabrott fram till utgången av år 2000. Ytterligare en indikator på narkotikabrottslighetens snabba utveckling är Ålands tingsrätts brottsmålshandlingar. År 1999 diariefördes fyra narkotikabrott som åtal. År 2000 uppgick antalet narkotikabrott (en domstolsprocess kan innehålla flera misstänkta och brott) till ca 70. Fram till mitten av oktober 2001 hade ca 190 misstänkta brott diarieförts. Under 2001 har även påbörjats en rättsprocess där de misstänkta är anklagade för grova narkotikabrott.

3. Narkotikamarknaden

Narkotikamarknaden på Åland påverkas av närheten till större städer och narkotikamarknader: Stockholm och Åbo samt till en mindre grad av Helsingforsregionen. Hasch, amfetamin och narkotiska läkemedel förs till stor del in från Stockholmsområdet medan heroinet vanligtvis har kommit via Åbo.

Däremot verkar det inte som om det skulle finnas någon genomfartstrafik av droger via Åland. Orsaken är också förstälilig: stiger man av båten eller flyget på Åland så tvingas man gå genom tullen en gång till innan man kommer åt den fastfinländska/svenska marknaden. De beslag som den åländska tullen och polisen har gjort har varit avsedda för den lokala marknaden. Å andra sidan kan tullen ha inriktat sig på beslag från de tidigare på hemmaplan kända misstänkta, vilket skulle kunna lämna en ganska stor frihet för genomfartstrafiken av narkotika.

Tullens beslag av narkotika steg kraftigt under 1999 jämfört med tidigare år. År 2001 ser dock ut att bli ett nytt rekordår. Nytt för året är att även ecstasytabletter har beslagtagits på Åland (se tabell 3 nedan).

Tabell 3. Tullens beslag av narkotika 1996-2001

År	Hasch (gram)	Marijuana (gram)	Amfetamin (gram)	Narkotiska Läkemedel (tbl)	Ecstasy (tbl)
1996	0,0	0,0	0,0	0	0
1997	142,9	0,0	0,8	0	0
1998	10,2	0,69	3,55	0	0
1999	545,4	4,31	25,0	619	0
2000	288,5	46,8	10,0	1	0

2000 I-III kvartal	12,2	0,0	0	1	0
2001 I-III kvartal	746,5	0,0	2,8	100	224

Källa: Jansson – Jansson, 2000, tullen i Mariehamn.

Tullen själv anser att det förbättrade samarbetet myndigheter emellan har bidragit till ökningen av beslagen, men en annan viktig orsak till de ökade mängderna anses också vara ett större utbud av droger och därmed lägre priser på marknaden. Detta har i sin tur lett till större införsel av droger till den åländska marknaden. När t.ex. hasch tidigare kostade över 80 mk/gram (för langarna som förde varan till Åland) så kostar den idag max 50 mk/gram. Med andra ord så verkar den ökade förekomsten av droger på Åland åtminstone delvis vara utbudsdriven. Denna förklaring stöds av det faktum att en stor del av narkotikan har beslagtogs från tullens och polisens 'stamkunder' som haft råd att skaffa mera droger på en gång. Det förekommer dock att polisen griper ungdomar vid 20-årsålderna som börjat langa inom sin bekantskapskrets. Särskilt ecstasy har börjat förekomma i nya kretsar som inte tidigare uppmärksammats av polisen. Situationen sätter press på de preventionsåtgärder som skall motarbeta den ökade fysiska och ekonomiska tillgängligheten av narkotikan.

4. Preventionsåtgärder

Flera aktörer deltar i preventionsarbetet på Åland. De flesta av dem har egna, av andra oberoende, aktiviteter kring temat. Dessutom deltar de flesta aktörerna i något samarbetsprojekt med de andra organisationerna. De viktigaste aktörerna på Åland är:

- Landskapsstyrelsens preventionskoordinator
- Mariehamns stads Fältarbetare
- Polis, tullen
- Skolhälsovårdare, skolkuratorer, skolpsykologer, lärare
- A-klinik, A-center
- Ålands hälso- och sjukvård (ÅHS)
- Kommunerna (socialsekreterarna, fritidsledarna osv.)
- Tid För Offensiv (TFO) -takorganisation (Ålands nykterhetsförbund r.f., Fri från narkotika, Vuxna på stan, Power Club r.f., Ålands Ungdomsförbund osv.)
- Församlingarna
- Folkhälsan på Åland r.f.
- Ålands ungdomsförbund
- Barnombudsman
- JC mot narkotika
- Hem och skola -föreningarna och andra föräldraorganisationer

Till bilden hör att under de senaste åren har förgreningar av större frivilligorganisationer etablerat sig även på Åland. Det privata näringslivets initiativ och antalet föräldraorganisationer är flertaliga, vilket vittnar om medborgarnas intresse för att göra någonting åt problemet. En annan indikator på växande oro bland föräldrarna är att en narkotikapolis valdes till årets ålänning 2000.

Under senare hälften av 1990-talet finansierade Ålands landskapsstyrelse och Ålands penningautomatförening ett s.k. SANT-projekt (förkortningen står för sniffning, alkohol, narkotika och tobak) som stod i centrum för preventionsarbetet på Åland. Enligt

”Handlingsplan mot narkotika för landskapet Åland” från 1996 skulle målet vara att hålla Åland narkotikafritt.

En stor del av det förebyggande arbetet koncentrerades till ungdomar under 18 år. Därmed var det klart att skolorna stod i centrum för projektets informationsarbete. Projektet hjälpte även skolorna att ta fram särskilda handlingsplaner som dels beskriver förebyggande åtgärder och dels åtgärdsstrategier för akuta problemsituationer. Skolornas handlingsplaner skulle utvecklas utifrån en policy – framtagen av projektet - som innehåller klara regler för hanteringen av rusmedelsfrågor i skolan. All droginformation skulle enligt handlingsplanen beakta tre element: fakta, attityder och beteende. Enligt handlingsplanen skulle det förebyggande arbetet inom åldersgruppen 18-25 år genomföras genom samverkan med och aktivering av idrotts-, ungdoms- och andra ideella föreningar. För vuxna skulle också lämpligt informationsmaterial tas fram. SANT-projektets genomförandeorganisation, Folkhälsan på Åland rf, ålades också ett tungt praktiskt ansvar för den övergripande samordningen av de olika aktörerna inom drogpreventionen på Åland. Dessutom skulle ett resurscentrum innehållande alla former av informationsmaterial upprättas. Slutligen skulle projektet ge service för och utgöra ett komplement till den offentliga sektorns lagstadgade förebyggande åtgärder.

Enligt den utvärdering som gjorts av SANT-projektet (se Eriksson – Lindberg, 2000) fokuserades projektet i stor utsträckning på grundskolans högstadiel elever, d.v.s. till ungdomar i 13-15 års ålder. Eleverna inom landskapets gymnasieskolor uppvisade dålig kännedom om skolans förebyggande arbete, och medvetenheten om själva projektet var sämre än hos högstadiel eleverna. Preventionsarbetet ansågs ha koncentrerats för mycket på kalla fakta om droger och därmed fungera sämre som attityd- och beteendepåverkande information. Skolornas handlingsplaner blev av varierande kvalitet då ingen handledning organiserades för framtagningen av dem. Utvärderarna ansåg även att projektet fått otillräckliga resurser i förhållande till målen. De bristande resurserna gör det mer förståeligt att flera delar av projektet de facto förblev ogjorda: samordning mellan myndigheter och andra organisationer fungerade inte; skolornas föreståndare uppfattade inte att projektet var inriktad på deras elever (oavsett om skolan var en grundskola eller en gymnasieskola); inget fungerande resurscentrum upprättades för att tillgodose skolornas behov av förebyggande

information. Slutligen har användningen av alkohol och tobak bland högstadieelever ökat, medan narkotikamissbruket ser ut att ha stigit bland ungdomar över 15 år. Det förebyggande arbetet har alltså upplevt mer mot- än framgångar under slutet av 1990-talet.

Landskapsstyrelsen har i en arbetsgrupp på tjänstemannanivå tagit fram en kortsiktig lösning för det drogförebyggande arbetet på Åland. Under 2000-2001 skall landskapsstyrelsen utbilda s.k. Prime for Life –instruktörer bland relevanta myndigheter. Dessa i sin tur har som uppgift att sprida kunskaperna om riskerna förknippade med alkohol och narkotika till nyckelpersoner i samhället. Prime for Life –metod har utvecklats i USA av Prevention Research Institute (PRI), ett privat utbildningsinstitut med säte i Lexington, Kentucky. PRI:s främsta målgrupp är lärare, ungdomsledare och andra professionella som arbetar med drogförebyggande verksamhet. PRI betonar användning av vetenskapliga fakta för undervisningen.

Enligt landskapsstyrelsens nya strategi väljs nyckelpersonerna bland den politiska ledningen, viktiga tjänstemän, massmedia, personer som arbetar med ungdomar, social- och hälsovårdsmyndigheter, polisen och tullen, föräldrar till högstadieelever samt bland storföretagens ledning och slutligen bland personer som arbetar inom restaurangbranschen. Dessa förväntas då ”föra budskapet vidare” i sina kretsar.

Dessutom ordnar landskapsstyrelsen utbildning för serveringspersonalen inom restaurangbranschen om droger i samband med en utbildning om ansvarsfull alkoholserving.

En projektledare har ansetts vara nödvändig för att arbeta fram en övergripande strategi för det drogförebyggande arbetet under åren 2002-2005. Denna person deltar också aktivt i framtagning av landskapsstyrelsens ny alkohol- och drogpolitiskt program för åren 2002-2005.

5. Behandling, vård och omsorg

De åländska landsbygdskommunerna är för små (mellan 122 och 3.288 invånare) för att handha missbrukarvården till den del det ankommer på socialvården och köper därför tjänster av Mariehamns stad och utanför Åland. Mariehamns stad upprätthåller missbrukarvård som f.n. omfattar en A-klinik, Ungdomsenhet och Stödboende- och sysselsättningsenhet (före detta A-center). Vid A-kliniken ges öppenvårdsbehandling som omfattar terapeutisk behandling och arbetssättet är lösningsfokuserat, vilket går ut på att tillvarata klienternas egna initiativ till lösningar. Dessutom ingår lättare medicinsk behandling och akupunktur. Ungdomsenheten arbetar främst med missbrukande ungdomar med narkotikaproblem vari ingår terapisaftal, uppsökande och förebyggande verksamhet samt aktivitetsinslag. Stödboende- och sysselsättningsenheten fungerar som ett dagcenter för personer med missbruksproblem. Verksamheten kan indelas i en sysselsättningsdel och en del som är inriktad på behandling och rehabilitering samt boendestöd som omfattar ”anpassning-till-daglig-livföring” i stödbostäder.

Akutvård av missbrukare handhas av specialsjukvården inom Ålands hälso- och sjukvård. Avgiftningen sker antingen vid Ålands centralsjukhus eller vid Grelsby mentalsjukhus. Det finns däremot ingen sluten vård i form av t.ex. ett rehabiliteringshem på Åland, utan de åländska kommunerna köper dessa tjänster från Svenskfinland, Sverige och Norge. Årligen remitteras kring ett dussintal personer till rehabiliteringshem utanför Åland. Det har förts diskussioner om även denna del av missbrukarvården borde arrangeras på Åland, men meningarna är delade. Delvis torde viljan att ha ett eget behandlingshem kunna tillskrivas den särskilda mentalitet som hör till ett ö-samhälle som Åland, där lösningar på hemmaplan föredras då de minskar beroendet av de närliggande regionerna. Å andra sidan har det poängterats i diskussionen hur problematiskt det kan vara att ordna sluten vård i ett litet samhälle där anonymiteten kan vara bristande. Kännedomen om olika vårdformer varierar och framför allt finns det ingen enighet bland de berörda myndigheterna om vilken vårdform som borde prioriteras (se Jansson – Jansson, 2000).

Vårdbehovet har fortfarande varit rätt begränsat bland ungdomarna. Tjugoåtta ungdomar mellan 15-25 år gjorde 375 vårdbesök vid A-center under 2000. Ser man på totala antalet

vård dagar och öppenvårdsbesök så har vårdbehovet emellertid klart ökat under de senaste åren (se tabell 4). Rusvårdens åldersstruktur på Åland har sin tyngdpunkt i de äldre åldersklasserna: 67 % av de åländska klienterna vid missbrukarvården år 1999 hade fyllt 40, medan andelen i Finland uppgick till 55 % (Hein – Virtanen – Wahlfors, 2001). En förnygring av klientelet är dock på gång eftersom andelen av klienterna som var över 40 år uppgick till hela 77 % så sent som år 1998.

De kommunala myndigheterna på Åland har en mycket blygsam erfarenhet av missbrukarvård. De har i många fall inga som helst rutiner för hur man handskas med missbrukare. Även samordningen mellan social- och hälsomyndigheter samt med andra instanser på Åland har upplevts som problematisk och ostrukturerad, kanske mest beroende på enskilda personers sociala nätverk (Jansson – Jansson, 2000).

Tabell 4. Missbrukarvård på Åland

Antalet klienter	1995	1996	1997	1998	1999	2000
A-klinik	108	143	135	146	160	163
Ungdomsverksamhet vid A-center, öppenvård	-	-	-	16	28	28
A-center, vuxna, öppenvård	-	-	-	10	42	61
Boendeserviceenheter	18	31	21	22	25	6
Skyddshärbärge	18	22	14	9	-	-
Akutvårdsstation	17	-	-	-	-	-
Rehabiliteringsinrättningar utanför Åland (Pixne-klinik)	8	7	13	8	16	8
Totalt	169	203	183	211	271	266
Antalet öppenvårdsbesök	1995	1996	1997	1998	1999	2000
A-klinik	941	1.038	1.728	1.732	2.012	1.962
Ungdomsverksamhet vid A-center	-	-	-	62	293	375
A-center, vuxna	-	-	-	376	2.061	2.921
Totalt	941	1.038	1.728	2.170	4.366	5.258
Boende/vård dagar under året	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Boendeserviceenheter	415	754	976	1.337	1.265	477
Skyddshärbärge	50	47	53	10	-	-
Akutvårdsstation	174	-	-	-	-	-
Rehabiliteringsinrättningar utanför Åland	224	196	364	224	448	241
Totalt	863	997	1.393	1.571	1.713	718

Anmärkning: siffrorna innefattar personer bosatta på Åland. Uppskattningarna är markerade med *kursiv*.

Källor: ÅSUB:s kommunala verksamhetsstatistik, Mariehamns stads missbrukarvård

6. Narkotikapolitiken

Det kan hävdas att alkoholfrågan officiellt identifierades som ett särskilt problem på Åland först i mitten av 1990-talet, då den nya självstyrelselagen och alkohollagen trädde i kraft och ökade landskapets bestämmanderätt i alkoholpolitiska frågor (Karlsson, 1997).

När det gäller narkotikalagstiftningen har Åland ingen egen lagstiftning utan lagstiftningsområdet är under rikets behörighet.

Behörigheten i alkoholpolitiken är överförd till Ålands landskapsstyrelse, men landskapslagen (LL 26.10.1995/92) om tillämpningen av alkohollagen i landskapet är s k blankettlag, vilket innebär att man följer rikslagstiftningen utom för de punkter som är nämnda i den ovannämnda lagen. Den viktigaste avvikelser från rikssystemet är att beviljandet av serveringstillstånd, och övervakningen av serveringen av alkoholdrycker samt övriga förvaltningsuppgifter handhas av landskapet i stället för riksmyndigheter. Ändringarna i rikets alkohollagar träder automatiskt i kraft på Åland ifall de inte har med de uppgifter att göra som lagstadgas om i landskapslagen.

Det sätt på vilket lagstiftningen är utformad innebär att landskapets egen uppföljning av alkoholfrågorna inte är särskilt aktiv. Den åländska alkoholpolitiken ligger alltså idag mer eller mindre i träda. Den dag då lagtinget och landskapsstyrelsen verkligen känner för en genuint egen alkohollagstiftning går det dock att upphäva rådande alkohollag med en enkel majoritet i lagtinget.

Tidigare har inställningen till frågan präglats av näringslivets starka koppling till alkoholförsäljningen genom den tax free – baserade färjtrafiken och genom den landbaserade turismen. Inställningen till alkoholfrågan har därmed varit liberalare än i de omgivande regionerna. Dessutom har alkoholen ekonomiskt sett varit tillgängligare tack vare tax free – försäljning ombord på färjorna (se Karlsson, 1997). Ungefär 30% av ålänningarnas alkoholkonsumtion kommer från tax free –inköpen (Karlsson, 1999) Turismens (inklusive färjtrafiken) andel av de åländska BNP beräknades 1998 till 44%,

vilket innebär att tax free –butiksförsäljningen ombord torde uppgå till ca. en femtedel av den åländska ekonomin. Ungefär hälften av tax free – intäkterna kommer från alkoholprodukter (se Kinnunen 1998 a, b samt ÅSUB Statistikmeddelande nationalräkenskaper 2001:1).

Åland och Finland lyckades förhandla fram ett s.k. skatteundantag i samband med EU-medlemskapet. Åland har därmed undantag från EU:s regler om harmonisering av mervärdeskatt och acciser, vilket möjliggör fortsatt tax free –försäljning ombord på färjorna (och flygen) till och från Åland. Som följd av skatteundantaget blev det också möjligt att handla tax-free i samband med resor mellan Åland och fasta Finland, vilket har ökat inresandet från Finland med ca 70.000 personer på årsbasis (Lindman – Kinnunen, 1999). Samtidigt ökade naturligtvis ålänningarnas möjligheter till egna tax free –inköp.

Ålands första alkohol- och narkotikapolitiska program (1996 – 2000) hade som mål - enligt WHO:s målsättning – att minska alkoholkonsumtion med 25 % fram till år 2000 (Ålands landskapsstyrelse, 1996a). Målsättningen kunde svårligen uppfyllas då tillgängligheten på alkohol samtidigt hade ökat. År 1999 fanns det 3,9 serveringstillstånd (med A-, B-, eller C-rättigheter) per tusen invånare på Åland, vilket var det högsta antalet av alla Finlands län. Antalet kundplatser per invånare var näst högst efter Lappland. Ålands målsättning för narkotikapolitiken har varit att med alla till buds stående medel hålla Åland narkotikafritt (Ålands landskapsstyrelse 1996b).

Samtidigt verkar de hittills gjorda satsningarna i form av konkreta åtgärder för en minskad alkohol- och narkotikakonsumtion vara minst sagt halvhjärtade. Den ovan refererade utvärderingen av SANT-projektet visar klart att alkohol- och narkotikapolitiken inte legat bland de politiskt prioriterade områdena då samordningen av rusmedelsfrågorna delegerades till ett projekt i stället för att försöka ordna det genom en permanent myndighetsutövning. Även för ändamålet avsatta resurser har varit rätt blygsamma.

Ålands lagtings finansutskott tog upp bristen på samordning mellan myndigheter och organisationer i narkotikafrågor i sina två senaste betänkanden om landskapets budget. Kartläggning av det nuvarande arbetet och formaliseringen av samarbetet efterlystes

(Finansutskottet, 2000). I början av år 2001 meddelades att drogförebyggande arbete och missbrukarvård på Åland fått en koordinator vid landskapsförvaltningen.

Den senaste tiden har det dock skett en viss skärpning i bevakningen av rusmedelsfrågorna. I år har landskapsstyrelsen för första gången återtagit alkoholserveringstillståndet från en krögare som upprepade gånger bröt mot alkohollagens bestämmelser. Detta väckte uppmärksamhet även i finska media, fastän samma praxis hela tiden förekommer i fasta Finland. Samtidigt kan det sägas att i och med personalbyten och mera personalresurser inom den ansvariga social- och miljöavdelningen så har landskapsstyrelsens myndighetsutövning mer noggrant börjat leva upp till alkohollagens krav.

I samband med den stora polisutredningen kring den hittills största ”narkotikahärvan” med närmare kring 90 misstänkta och vid upptäckten av förekomsten av heroinmissbruk bland de åländska ungdomarna, har röster höjts för strängare kontrollåtgärder mot narkotikan på Åland. Narkotikafrågan figurerade också i 1999-års lagtingsval då en politiskt relativt oerfaren person blev invald i lagtinget, åtminstone delvis tack vare hans krav på hårdare tag mot narkotikan. Narkotikan har i debatten dock inte kopplats samman med alkoholfrågan fastän den liberala alkoholpolitiken kan tänkas fungera som grogrund för toleranta attityder även mot övriga rusmedel. Skälet till detta kan eventuellt vara det åländska näringslivets och den offentliga sektorns beroende av resenäringen som åtnjuter den indirekta subventionen från försäljningen av tax free –alkohol. Åtgärder som kunde äventyra Ålands turismintäkter kan svårligen genomföras. På tjänstemannanivå har denna problematiska koppling även omnämnts i analysen av alkohol- och narkotikasituationen, senast i beskrivningen av den nya strategin för landskapets drogförebyggande arbete åren 2000-2001.

7. Avslutande reflektioner

Samhällets reaktion på och hanteringen av narkotikamissbruk är ingenting som löses med sådana statistiska analyser som den här rapporten representerar. Problemet är oerhört svårt för ett västerländskt, demokratiskt och sekulariserat samhälle att tackla utan att kompromissa om den enskilda individens och medborgarens rättigheter. Utvidgade befogenheter för kontrollmyndigheter innebär att samhället noggrannare övervakar samtliga medborgare. Att dekriminalisera eller legalisera droger är alternativ som ibland dyker upp i diskussionerna, men få samhällen har fullt ut slagit in på den vägen och de flesta som prövat en i denna mening liberalare narkotikapolitik har återgått till strängare kontroll av drogerna (se UNDCP 1997). Preventionsåtgärderna, framför allt omfattande upplysningskampanjer, har också visat sig vara notoriskt ineffektiva när det gäller att leverera bestående eller överhuvudtaget mätbara positiva resultat (se t.ex. Lindström – Svensson, 1998; Soikkeli, 1998; Thorsen, 2000). Det västerländska konsumtionssamhällets dominerande materialistiska levnadssätt kan också ses som en perfekt grogrund för narkotikamissbruk: vad är missbruk av narkotika om inte en pervers, yttersta form av egocentriskt sökande av tillfredsställelse genom konsumtion av en handelsvara? Ungdomskulturens marknadsmän är också snabba på att utnyttja och bekräfta den ”gloria” som narkotikamissbruk verkar ha: hur annars förklara varför glass eller läskedrycker marknadsförs som om det handlade om droger?

Vilka faktorer är avgörande när en person bestämmer att välja bort användning av narkotika eller andra rusmedel? Hur förstärka ”motståndskraften” hos de individer som hör till en grupp med större benägenhet att bli missbrukare? Hur kan vi förstärka den sociala kontrollen och de positiva sociala nätverken bland dagens unga människor utan att frånta dem deras ansvar för sitt eget liv? Hur kan vi försäkra oss om att dagens barn lär sig att i sitt senare liv uttrycka och bearbeta sina känslor utan att använda rusmedel? Vad behövs för att hjälpa de unga missbrukarna att komma över missbruket och leva ett mer normalt liv? Skall tyngdpunkten i narkotikapolitiken ligga vid kontroll- eller behandlingsåtgärder? Som denna rapport visat så ropar dessa frågor idag på svar.

Litteraturförteckning

Arbetsgruppsbetänkande vid Ålands landskapsstyrelse (2000): *Strategi för landskapets drogförebyggande arbete åren 2000 – 2001*, Mariehamn 19 juni 2000, otryckt.

Ahlqvist, Fredrica (1996): *Attityder till droger och drogvanor på Åland –En undersökning om ålänningarnas attityder till tobak, alkohol och narkotika samt bruket av dessa ämnen*, Ålands landskapsstyrelse, Åländsk utredningsserie 1996:12, Mariehamn.

Eriksson, Inger – Lindberg, Viveca (2000): *Utvärdering v SANT-projektet 1996-1999*, Living V&I Ab.

Finansutskottets betänkande (2000): *Budget för landskapet Åland 2001*, Ålands lagting, 2000-2001, nr 1 FR nr 2, FM nr 1-29.

Fältarbetarna (1993-2000): *17 frågor om livet – totalundersökning bland X åländska högstadiel elever*, 1993, 1995, 1997, 2000, otryckta rapporter. Dataunderlaget för 2000-års undersökning har också varit tillgängligt för denna artikel. Varje undersökning har omfattat ca 800 elever.

Hein, Ritva – Virtanen, Ari – Vuorijoki, Satu - Wahlfors, Lennart (1999): *Alkohol och narkotika i landskapen – Regional information om alkohol och narkotika 1998*, STAKES Statistiskrapport 1/1999, Helsingfors.

Hein, Ritva – Virtanen, Ari – Wahlfors, Lennart (2000): *Alkohol och narkotika regionvis 1998*, STAKES Statistiskrapport 4/2000, Helsingfors.

Hein, Ritva - Virtanen, Ari - Wahlfors, Lennart (2001): *Alkohol och narkotika regionvis 1999*, STAKES Statistiskrapport 2/2001, Helsingfors.

Holmberg-Anttila, Eva - Kinnunen, Jouko (1998): *Turismens samhällsekonomiska effekter på Åland*, ÅSUB Rapport 1998:7.

Jansson, Kirsi – Jansson, Christian (2000): *Missbrukarvård på Åland: åsikter, statistik och rekommendationer*, otryckt rapport på uppdrag av Mariehamns stad.

Karlsson, Thomas (1997): *Den samhällseliga alkoholfrågan på Åland – En studie om förändringar i alkoholfrågan, rusvården och alkoholvanorna på Åland sedan 1950-talet i jämförelse med utvecklingen i övriga Finland och Sverige*, Pro gradu avhandling i socialpolitik, socialpolitiska institutionen vid Åbo Akademi.

Karlsson, Thomas (1999): *A tax paradise in the making? Alcohol regulations in the Åland Islands*, Contemporary Drug Problems 26/Spring 1999.

Kinnunen, Jouko (1998): *Tax free i skärgårdstrafiken – förutsättningar och konsekvenser*, ÅSUB Rapport 1998:1.

Lindman, Josefine - Kinnunen, Jouko (1999): *Det åländska skatteundantaget inom EU – Effekter för företag, branscher och samhällsekonomi*, ÅSUB Rapport 1999:1.

Lindström, Peter – Svensson, Robert (1998): *Skolungdomarnas attityder till droger – En utvärdering av VÅGA-programmet*, s. 5-20, i Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift, 1:1998, vol. 15, STAKES, Helsingfors.

Missbrukarvården på Åland (1996-2001): *Verksamhetsberättelse över missbrukarvården, åren 1995-2000*, otryckta.

Skogberg, Susanna (2001): *Antidrogverksamhet får samordnare – Synnöve Jordas blir spindel i nätet för drogförebyggande verksamhet*, Nya Åland 2.1.2001.

Soikkeli, Markku (1998): *Onko huumevalistus lopetettava vai aloitettava*, s. 357- 366, i Yhteiskuntapolitiikka 4/98, STAKES, Helsingfors.

Thorsen, Thorkil (2000): *Lang, ukristisk optimisme og kort intervention*, s. 5-6 i Nordisk alkohol & narkotikatidskrift 1:2000, vol. 17, STAKES, Helsingfors.

United Nations International Drug Control Programme, UNDCP (1997): *World Drug Report*, Oxford University Press, New York.

Ålands landskapsstyrelse (1996a): *Alkohol- och narkotikapolitiskt program för landskapet Åland 1996 – 2000*, antaget av Ålands landskapsstyrelse i Mariehamn den 21 mars 1996.

Ålands landskapsstyrelse (1996b): *Handlingsplan mot narkotika för landskapet Åland*, Ålands utredningsserie 1996:2, ISSN 0357-735X.

ÅSUB (1997-1999): *De åländska kommunernas och kommunalförbundens ekonomi 1995-1999*, ÅSUB Statistik, flera publikationer, Mariehamn.

ÅSUB (1996-2000): *Kommunal verksamhetsstatistik*, opublicerat underlagsmaterial.

ÅSUB (2001): *Nationalräkenskapsdata för Åland 1993-1998*, Statistikmeddelande 18.1.2001, Nationalräkenskaper 2001:1.

INTERVJUER

Jordas, Synnöve, socialinspektör vid Ålands landskapsstyrelse/projektledare, 27.4.2000, 8.8.2000, 8.9.2000, 18.10.2001

Lindqvist, Olof, kommissarie vid Ålands polisdistrikt, 27.4.2000, 7.9.2000

Lundberg, Tomas, socialchef vid Ålands landskapsstyrelse, 25.4.2000

Mattsson, Anders, äldre kommissarie vid Ålands polisdistrikt 7.4.2000

Mattsson, Åke, t.f. överkonstapel, mars 2001

Hägglund, Camilla, kommissarie, 25.10.2001

Söderholm, Tom, tullinspektör vid Mariehamns distriktullkammare, 17.10.2001

Wärnhjelm, Leif, överdetektiv vid Mariehamns distriktullkammare, 27.4.2000